

Stem uit/in de stilte/Stem in stilte

Levenswerk

Een enkele keer kan zelfs in de vroegste literatuurgeschiedenis een nieuwe figuur aantreden, en dit hoofdstuk voert zo iemand op/ en in dit hoofdstuk is dat het geval. In de afgelopen decennia is zijn profiel persoon/figuur met vereende krachten van de filologie uit anonieme boeken losgeweekt, waarbij hij steeds indrukwekkender contouren/gestalte heeft gekregen – zodat hij hier nu nu voor het eerst in een Nederlandse literatuurgeschiedenis kan worden uitgetekend/ neergezét/ als een van de grote schrijvers van de veertiende eeuw. Een schrijver die niets anders deed dan uit het Latijn vertalen, haast als een mol een indrukwekkend gangenstelsel gravend, tegen weerstanden in. Een zaaier ook, die rotsvast in de oogst geloofde waarvoor hij diende (en En met recht, zoals zou blijken). Een letterlijk stille werker, die zichzelf intussen toch compleet in woorden weggaf. (zijn naam, toch wel belangrijk voor 'compleet zijn', weten we niet???)

Zijn oeuvre: omstreeks vijftien en soms zeer omvangrijke teksten, sommige zeer omvangrijk, tezamen Alles bijeen, volgens een ruwe schatting – noodgedwongen ruw, want veruit het meeste is onuitgegeven – een kleine vijfduizend bladzijden en een kleine twee miljoen woorden (tien Tien boeken van het formaat dat de lezer hier in handen heeft). Het is een kolossale productie, veruit de grootste van één hand in heel de Middelnederlandse letterkunde (twee keer zo veel als van Jacob van Maerlant) en vermoedelijk zelfs zonder weerga in de hele middeleeuwse volkstaal/alle middeleeuwse volkstalen/welke middeleeuwse volkstaal ook. Bovendien zo consistent/massief als een monoliet: alles in proza, alles vertaald uit het Latijn en alles teruggaand op klassiekers van de kloosterbibliotheek. De vrucht van 35 jaar werk, nagenoeg dag in dag uit, met een ritme/regelmaat zoals alleen een kloosterleven dat kan opwekken/genereren/ schenken/geven. Of om te spreken met een van zijn eigen lievelingswoorden: eenpaerlec – constant, voortdurend, niet aflatend.

De hoofdpersoon van dit verhaal/hoofdstuk begon meteen met een enorme onderneming. Zijn eersteling zou meteen de tot dan toe grootste

prozatekst in de Nederlandse taal opleveren. Het was de vertaling van de canonieke collectie middeleeuwse heiligenlevens: de *Legenda aurea* van de dominicaan en bisschop van Genua Jacobus de Voragine. Vanaf zijn verschijning omstreeks 1260 was deze omnibus van biografieën van 174 heiligen en martelaren van het christendom een standaardwerk. Omstreeks Zo'n duizend nog bewaarde handschriften ervan uit de veertiende en vijftiende eeuw, plus honderd drukken voor 1500, vormen het klinkende bewijs hoe de *Legenda aurea* ruim twee eeuwen lang een kerntekst van de kerk was. Wellicht voelde onze auteur zich tot de Middelnederlandse vertaling ervan aangespoord omdat een dertiende-eeuwse voorganger er zo manifest/opzichtig niets van had gebakken, met een vertaling in stumperige knittelverzen die veelbetekenend genoeg een onvoltooide was gebleven.¹ Maar we zien ook meteen wat kenmerkend voor zijn werk zou blijven: hij vertaalde niet in de laatste plaats op aandrang van gretige lezers. Gezien zijn overige werk is er namelijk alle reden om serieus geloof te hechten aan/niet als obligate frase af te doen hetgeen hij dienaangaande zelf laat doorschemeren/ verklaart: *Langhen tijt hebbic versocht gheweest ende sere ghebeden om uten Latine te Dietsche te makene een boec dat men te Latine heet Aurea legende, dat bediedt te Dietsche Gulden legende.*

7 passies
Vervolgens gaat de vertaler hij in op wat voor hem de functie is van heiligenlevens. Die schuilt juist in de onmetelijke/peilloze afstand tussen de levens van heiligen en ons gewone mensen, en alle inspiratie die uit dat contrast kan vrijkomen/resulteren:

Dat ons der heileghen leven ende martelaren bescreven es, dat es om dat wi daer in vinden selen ende merken hoe verre ende hoe sere ons leven vanden haren versceden es ende dat wi ons pinen selen hen na te volghene in voelmaecten gheloeve met goeden werken.

Deze inspiratie is eens te meer nodig in een tijd waarin parochiepriesters, die van nabij het goede voorbeeld zouden moeten geven, liever een argeloze vrouw

¹ *Stemmen op schrift*, p. 350 e.v.

inpalmen dan dat ze duizend zielen redden – aldus weer de vertaler in zijn proloog. Deze inspiratie is eens te meer nodig in een tijd waarin parochiepriesters – aldus weer de vertaler zelf in zijn proloog van eigen hand –, die van nabij het goede voorbeeld zouden moeten geven, liever een argeloze vrouw inpalmen dan dat ze duizend zielen redden. (Frits, een argeloze vrouw inpalmen? Ik begrijp zo niet wat die parochiepriesters hier 'fout' doen? (nou ja, ze verleiden kennelijk een argeloze vrouw? Hoezo is die vrouw 'argeloos'?) En moeten ze zielen redden? Is de hele parochie in staat van zonde? Bedoel je dat ze liever achter de vrouwen aanlopen dan zich om hun kudde te bekommeren?) Zijn tekst wil dus een broodnodig baken vormen/zijn. Het bezorgen van deze *Gulden Legende* was een groot karwei. In het voornaamste handschrift (Brussel KB?) belooft de tekst 405 folia (810 bladzijden) met in totaal – digitaal geteld – 363.792 woorden besteed aan de 174 heiligenlevens (en martelaren, kennelijk, zie hierboven. Ik weet niet of elke martelaar heilig is verklaard? Als wel, dan hoeft hierboven niet apart 'martelaren' te worden genoemd? Als wel, dan hier ook martelaren? Andere vraag: dus net zo veel biografieën als in de Aurea Legende? (Als ja, dan heb ik daarom 'de' ingevoegd.) Ik las op de DBNL-site dat hij er 172 had overgenomen en twee zelf toegevoegd? En dat de LA 182 hoofdstukken heeft, waarvan 20 gewijd aan kerkelijke feesten. Hoe onze vertaler er dan '172 kan overnemen' is me wel een raadsel, want dan zouden er circa 162 heiligenlevens in LA hebben gestaan, afijn, waar bemoei ik me ook mee.). Die variëren van beroemde heiligen zoals *** en Ursula met haar elfduizend maagden tot veel minder bekende zoals *** (die ***wat deze heilige deed/kenmerkte) en *** (heilig verklaard vanwege ***). Volgens eigen opgave van de vertaler kwam deze *Gulden legende* gereed op 9 januari 1357. Wie voortaan/van toen af over heiligen wilde lezen in het Nederlands kon voortaan bij in dit boek terecht. (Frits, dit zeg je aan het eind van het hoofdstuk weer? Kan het hier dan weg? Wel zeg je daar: 150 handschriften. Maar die zijn dan kennelijk niet allemaal Middelnederlands?) De bijna honderd nog bewaarde Middelnederlandse exemplaren plus dertien vroege drukken bewijzen dat er grote zegen op dit werk heeft gerust/de *Gulden legende*/de vertaler met zijn

de heilige abt Agathon (die drie jaar lang een skien in zijn mond droeg om te leren zwijgen) en de heilige martelares Julietta (levend geuild, overgoten met kokende pek en vervolgens ont-hoofd).

werk/ in een enorme behoefte moet hebben voorzien. Behalve dan dat het tot in de eenentwintigste eeuw heeft moeten duren/Wel duurde het meer dan 650 jaar voordat de eerste wetenschappelijke uitgave ervan het licht zag.

Was de *Gulden Legende* al een ambitieus project, aansluitend deed de vertaler een nog grotere greep: de Bijbel zelf. Het boek der boeken was in de middeleeuwen een nogal paradoxaal verschijnsel: zo centraal en toch maar zo beperkt gekend. *****Aggie navolgende beter korter? Ik kan natuurlijk ook sneller terzake van de vertaling komen; anderzijds is het bredere verhaal misschien toch wel een achterdoek met intrinsieke waarde.** Ja, dat vind ik inderdaad. Al was het maar omdat ik jou nota bene al eerder (en ik ben immers de doorsnee-lezer) heb gevraagd waarom de Bijbel niet (of niet veel vaker) het enige of belangrijkste boek in een huishouden was... Als middelpunt /centrum/ brandpunt van een religie van het woord was de Bijbel alfa en omega voor het middeleeuwse christendom, en baken en norm voor elke gelovige. Toch werd diezelfde Bijbel eeuwenlang als boek alleen gelezen door degenen die Latijn kenden en uit dien hoofde de Vulgaat konden verstaan: de Bijbelversie die door het genie van Sint Hieronymus was vertaald vanuit Grieks en Hebreeuws naar het Latijn, en was gaan/komen te gelden als de *sacra pagina*, het heilige woord Gods. Paradoxaal genoeg was het boek der boeken, brandpunt van een religie van het woord en baken en norm voor elke gelovige, in de middeleeuwen toch maar beperkt gekend. Eeuwenlang werd de Bijbel alleen gelezen door degenen die Latijn kenden en derhalve de Vulgaat konden begrijpen: de versie die door het genie van Sint Hieronymus was vertaald vanuit het Grieks en Hebreeuws, en die was gaan gelden als de *sacra pagina*, het heilige woord Gods. Deze Vulgaat raakte verspreid in de meest uiteenlopende gedaanten: van de *Codex Gigas*, thans in Stockholm maar gemaakt in Bohemen aan het begin van de dertiende eeuw en met zijn formaat van 92 x 50 cm en een gewicht van 74 kilo het grootst bekende boek uit de middeleeuwen, tot aan de uit dezelfde tijd daterende ultracompacte Parijse zakbijbeltjes – ideaal voor reizende intellectuelen – zoals men die tentoongesteld kan zien in het Haagse Museum Meermanno (zo heten ze

→ hijk doen hoogte

8

→ het

→ bijvoorbeeld

→ academici

volgens hun website, ondertitel: huis van het boek): Deze Vulgaat raakte over de moederkerk verspreid in de meest uiteenlopende gedaanten. Alleen al waar het de bijbel in één band betrof (je hebt het niet over uiteenlopende gedaanten van bijbels in meer banden?) kon die uiteenlopen van de *Codex Gigas* – thans in Stockholm maar gemaakt in Bohemen aan het begin van de dertiende eeuw – met zijn formaat van 92 x 50 cm en een gewicht van 74 kilo het grootst bekende boek uit heel de middeleeuwen, tot aan de uit dezelfde tijd daterende ultracompacte Parijse zakbijbeltjes – ideaal voor reizende intellectuelen – zoals men die bijvoorbeeld tentoongesteld kan zien in het Haagse Meermanno museum van het boek: honderden folia formaat van *?? door 1 kopiist haarscherp neergepend alsof iedere letter met een naald getatoueed is op het vliedunne perkament – goed kijken en men is voor altijd in de ban van zo veel vakmanschap. (Het ultieme lesje in nederigheid wacht daarna op de educatiezolder van Meermanno, waar men het zelf eens met een ganzenveer kan proberen en gegarandeerd een knoeiboel maakt.)

↳ circa 4 kilometer hebt

Maar: dit betreft allemaal de cultuur van de middeleeuwse Bijbel in het Latijn, de vadertaal. Bijbels in de moedertalen zijn er uiteraard eveneens volop, maar dat corpus is veel disparater, partiëler en obscuur in meerledige zin.

Volkstalige Bijbels verkeerden in een sfeer van controversen. De Vulgaat was immers door de Heilige Geest aan Hieronymus ingefluisterd in sacraal Latijn – vertaling daarvan was per definitie vulgarisering in de pejoratieve zin des woords, waarbij de grens tussen vertalen en verraden makkelijk kon worden overschreden. Daarbij kwam nog de vraag – door menige theoloog frontaal gesteld/benoemd – of leken, ongeletterden en ongeschoolden (Frits, kan een ongeletterde zich verstaan met een Bijbeltekst??? En een ongeschoolde, die kan waarschijnlijk ook niet lezen?) überhaupt kon worden toevertrouwd dat zij zich zelf met de Bijbeltekst verstonden zonder bemiddeling van daartoe gediplomeerde geestelijkheid. Zo ging elke Bijbelvertaling eo ipso langs de rand van de afvalligheid. Niet voor niets is er veel overlap tussen Bijbelvertalers en dissenters. En zelfs waar zo'n tekst niets met de heterodoxie van doen had, bleef ze deel uitmaken van dit spanningsveld. De Moderne Devotie zou er nog mee

worstelen en zeker Luther zou het **volop ruimschoots** ondervinden. Ook rond de vroegste Nederlandse Bijbelvertalingen is een dergelijke spanning voelbaar. Jacob van Maerlant, die niet eens de Vulgaat/**sacra pagina** vertaalde maar de Bijbelse geschiedenis parafraseerde volgens de *Historia scolastica*, heeft overduidelijk conflicten ondervonden rond zijn *Rijmbijbel*. Andere aanzetten tot dertiende-eeuwse Nederlandse Bijbelvertalingen zijn in anonimiteit gehuld, hetgeen zou kunnen duiden op omzichtigheid. Het vertalen van de **vulgaat/sacra pagina** was niet iets om mee te koop te lopen.

18: het was
bijbelwast?

Zoals op **zo veel** terreinen brak de veertiende eeuw hier duidelijk een ban. Maar die doorbraak ging met horten en stoten – totdat de vloot van deze ene vertaler in de vaart kwam. Het vlaggenschip daarvan was **de zijn** vertaling, rechtstreeks uit de Vulgaat, van de verhalende, historische boeken van de Bijbel. **Deze historiebijbel** Hij begon met Genesis en Exodus en ging vandaar naar Jozua tot en met Makkabeeën II, gevolgd door het Nieuwe Testament – hier als **een harmonie gepresenteerd, i.c.** een doorlopend verhaal van Jezus' leven **gepresenteerd** en dus niet per evangelie – en tot slot de handelingen **der van de** apostelen (**zo heet het tegenwoordig?**). Dit **grote kapitale** en gedurfde project lijkt wederom een onderneming **op verzoek** te zijn geweest. In dit geval geeft de vertaler naam en toenaam van zijn eerste lezer prijs: **Jan Taye** uit Brussel. (Deze zou overigens ook zeer wel de man achter de *Gulden legende* kunnen zijn geweest, maar dat blijft een veronderstelling.) Jan Taye was een telg uit een van de zeven grote patriciërfamilies van Brussel, en een man **met veel gezag die** in de stad, **onder meer als schepen** (**dit beeld heb je eerder gebruikt, in Boendale**) **aan heel wat touwtjes trok; zo was hij meerdere malen schepen**. De protectie van dit invloedrijke personage kan het project naast materiële ook welkome morele steun hebben verleend, want zoals we nog zullen zien waren er tegenkrachten genoeg.

8

8

in handschrift
verwijst naar
P.C. Hoofst

De vertaler **wist dat hij een grote en moeilijke taak aanging, ging hier een groot werk aan en hij wist het.** *Dit werck dat ick meyne te onderstaene en es negheen cleen dinck, maer hets een werck van groter pinen ende aerbeyde, dat mi menighe ruste ende nachtslaep benemen sal eer ict volbrenghen.* Maar hij

geloofde **rotsvast** (<<dit woord gebruik je ook in de eerste alinea) **heilig** in de onderneming en opende veelzeggend hooggestemd met de profetische woorden van Jesaja: *Ghi alle die dorst hebt, comt ten wateren.* (In de meest recente Nederlandse Bijbelvertaling iets meer pragmatisch dan profetisch weergegeven als 'Hierheen! Hier is water, voor ieder die dorst heeft'.) Met de wateren is uiteraard de Heilige Schrift bedoeld, en dorstig zullen zijn beoogde lezers zijn geweest. Maar niet deskundig: de vertaler zegt juist te schrijven ten behoeve van *menich salich mensche die ongheleert es van clergien.* Hij heeft daarbij **zeker** niet alleen Jan Taye op het oog, maar een hele kudde: *ten prophite menigher saliger sielen diere in lesen moeten.* Heel concreet spreekt hij de hoop uit dat *enighe lieden den tijt daerin corten souden alsi te anderen ydelheden waert gaen souden op die heilighe daghe die gheordineert ende gheset sijn van der heilegher kercken, dat die ghemeine liede op die heilighe daghe die kerke oefenen souden.* Een Bijbel dus als preferente tijdpassering **voor** op heilige (rust)dagen, en als zodanig een veel betere *tijtcoringhe* dan het ijdele slempen en sloeren waar de vertaler nog eens extra over uithaalt:

Mer lase, op die heileghe daghe bedrijft men op den tijt van nu meest quaets ende sonden, ende die vierte die in Gods end ender heilegher eren gheordineert es, die verslijt men in idelheiden ende in quaden sonden. [...] Want voerwaer tis mynder sonde waert vor Gode – al waert meerre scande vor die werelt – datmen op die heileghe daghe ghinghe derschen, ackeren ende graven, dan dat men ydelheiden in tavernen ende andere idele spele bedrijft als dansen, reyen, springhen – dat men al doet om den onreynen lichaem te oncuyscheiden te biedene, ic late staen menighe oncuysche sonde die men op dusdane daghe doet!

behandelen

Het doet de Bijbelvertaler zichtbaar pijn dat **weerlike lieden zon- en feestdagen verjubelen in plaats van tot het einde bij de mis te blijven.** Maar dat zij **weerlike lieden** zo ontsporen, komt ook doordat de priesters die hen zouden moeten corrigeren zelf vaak geen haar beter zijn. We zien dezelfde geest als bij de